

Rim u vrijeme cara Augusta

I UVOD

Kratak pregled postanka i širenje grada

*P*rema predaji grad Rim osnovan je 753. godine pr.n.e. Osnovao ga je Romul, prema kojem je i dobio ime. Prvobitni Rim, tzv. *Roma Quadrata* bio je površinom vrlo malo naselje, manje čak i od kasnijeg gradskog okruga Palatina. Tokom vremena došlo je do povezivanja tog naselja s naseljima na drugim okolnim brežuljcima u jedan grad, te je postupno zauzeta i ravnica među njima i rijekom Tiberom. Iz tog vremena nemamo vijesti o točnoj površini i rasprostiranju grada. Prvi put to možemo odrediti tek na osnovi tzv. Servijevih zidova izgrađenih od 378. do 352. godine pr.n.e. Izgleda da su te zidine obuhvaćale veću površinu nego što je bilo naseljeno područje, jer više od 200 godina nije se ukazivala potreba za njihovim širenjem. To je učinjeno tek 87. godine pr.n.e., kada je važnost Rima već bila velika i kada su se mase ljudi iz svih krajeva Republike stjecale u nj. To područje obuhvaćalo je otprilike 426 hektara. Nakon toga došlo je do još većeg priliva stanovništva, i već je Cezar razmišljao o reformi kojom bi se točno utvrdila veličina grada i odredile njegove granice. Naposljetku je to učinio August ustanovivši 14 okruga i određivši granice grada.

Zašto Rim Augustova vremena?

Unutar dugog razdoblja od 1200 godina rimske države doživio je grad Rim više sjajnih razdoblja no među svima izdvaja se razdoblje cara Augusta (31. pr.n.e. – 14. n.e.), koje je definitivno afirmiralo grad Rim kao najveći i ujedno najsajjniji grad antičkog svijeta. Osim toga veličina promjena koje su se desile u, povijesno gledano, razmjerno kratkom vremenu ostavlja duboki dojam kod svakoga tko se bilo na koji način susretne s poviješću Rima. Naime, promatrajući odvojeno razdoblje prije 31. godine pr.n.e. i nakon 14. godine n.e., pred nama iskrsavaju dva u mnogo čemu različita grada. Jedan, oronuo i zapušten dugotrajnim ratovima, i drugi, blistav i monumentalni centar svijeta ili, kako je to naveo povjesničar Svetonije: »August je našao grad od opeka, a ostavio je grad od mramora«. Osim svoje monumentalnosti najveći dio građevina svojim arhitektonskim i umjetničkim rješenjima predstavlja vrhunac rimske umjetnosti i arhitekturi bila odraz grčkog istoka uz primjenu vlastitih i etruščanskih elemenata, a razdoblje poslije Augusta težnja k monumentalnosti i veličini u prvom redu, u Augustovo doba stvaranje na svim poljima kiparstva, književnosti, arhitekture i drugih umjetnosti bilo je na najvišoj razini.

II POLITIČKE PRILIKE AUGUSTOVA DOBA

Građanski ratovi od 133. do 31. godine p.n.e.

Nužno je dati kratak pregled građanskih ratova u Rimu ako se želi potpunije sagledati Augustovo vrijeme. Početke ratovima treba tražiti u nastojanjima pučkih tribuna Tiberija i Gaja Grakha da se poboljša položaj siromašnijih slojeva naroda i da dođe do liberalizacije rimskog ustava. Ta nastojanja doživjela su slom ubojstvima Tiberija 133. i Gaja 121. godine pr.n.e. Osim toga pokazalo se da mač ima presudno mjesto u rimskoj politici, te da se nagomilani problemi mogu najbolje riješiti putem rata. To je došlo do izražaja kad je od 89. do 82. godine pr.n.e. vođen rat između pristalica Senata (*optimates*) sa Sulom na čelu i narodne stranke (*populares*) s Marijem na čelu, u kojem je narodna stranka doživjela potpun poraz, a Sula je postao diktator provevši krvavu odmazdu. Nakon Suline smrti Senat prepušta vlast pripadniku optimatske stranke Pompeju koji je nije znao iskoristiti na najbolji način. Uskoro se pojavljuje nova jaka ličnost — Gaj Julije Cezar koji počinje nagli uspon nakon osvajanja Galije (od 58. do 51. g.pr.n.e.). Godine 60. pr.n.e. sklapaju Pompej, Cezar i Kras prvi trijumvirat kojim dijele vlast, no suprotnosti među njima su se sve više povećavale. Nakon Krasove smrti dolazi do izravnog sukoba Pompeja i Cezara. U bitki kod Farsala 48. pr.n.e. predaje se glavnina Pompejeve vojske, a on sam bježi u Egipat gdje je ubijen. Nakon toga, od 48. godine pr.n.e. Cezar svladava otpor njegovih sinova. Zatim ostaje do svog umorstva 44. godine pr.n.e. jedini gospodar države ponašajući se kao monarh. Nakon ubojstva u senatu 44. godine pr.n.e. Marko Antonije, Oktavijan i Lepid stvaraju 43. godine pr.n.e. drugi trijumvirat i osvećuju Cezarovu smrt sve do 42. godine pr.n.e. (bitka kod Filipa). Za to vrijeme pojavljuju se suprotnosti između Marka Antonija i Oktavijana, što dovodi, nakon Lepidova odstupanja, do izravnog sukoba. Uz pomoć egipatske kraljice Kleopatre nastojao je Antonije poraziti Oktavijana, no u odlučnoj bitci kod Akcija 31. godine pr.n.e. došlo je do raspada i predaje njihove udružene vojske. Antonije i Kleopatra počinili su samoboјstvo, čime je August ostao jedinim vladarom rimske države.

Kratka biografija i pregled vladavine cara Augusta

Gaj Julije Cezar Oktavijan August rodio se 63. g. pr.n.e. kao član rimske patricijske obitelji Julijevaca i kao unuk Cezarove sestre Julije. 45. pr.n.e. posvojio ga je Cezar i time u njegove ruke stavio ogromnu moć koja je odredila njegov kasniji život. Svoj uspon na političkoj pozornici Rima započeo je Oktavijan nakon Cezarove smrti 44. pr.n.e. kao njegov baštiniк. Isprva je sudjelovao s ostalim Cezarovim pristalicama u osvjeti umorstva u senatu i uništenju republikanske stranke. Taj cilj postignut je već do 40. pr.n.e. nakon nekoliko pobjeda, od kojih je ona kod Filipa značila kraj republikanaca. U tom razračunavanju Oktavijanova je snaga nesumnjivo značajno porasla i već 36. pr.n.e. držao je zapadni dio države nasuprot Antoniju, koji je sebi osigurao istočni dio. U početku je bio u znatno težem položaju od Antonija koji je bio vrlo popularan, no uskoro se uspio učvrstiti na vlasti. Presudnu ulogu u tome igrala je činjenica da je držao Italiju — centralni dio države i da je smišljenom političkom propagandom uspio pridobiti za sebe široke mase. Godine 35 — 34. poduzeo je uspješne pohode na Panoniju. Nakon toga došao je na red i obračun s Antonijem. U bitci kod Akcija uništeno je brodogradnja Antonija i egipatske kraljice Kleopatre, a zatim se kopnena vojska predala. Antonije i Kleopatra izvršili su samouboјstvo i time je Oktavijan ostao jedini gospodar rimske države. Dobivši od senata naslov August, vratio se u Rim. Uvidjevši da bi uvođenjem apsolutne vlasti došlo do snažnog otpora, Au-

gust je formalno obnovio republiku no ne odričući se svoje moći, postao je princeps s golemom vlašću i presudnim utjecajem u državi. Nakon toga poduzeo je obnovu države na svim poljima života, u čemu je postigao značajne uspjehe. Došlo je do procvata gospodarstva, umjetnosti, književnosti, arhitekture, prometa i trgovine, obnovljen je pravni poredak i pravna sigurnost, a i narodu zasićenom ratom pružena su dugotrajna razdoblja mira. U vanjskoj politici davao je prednost diplomaciji nad ratom. Usprkos tome poduzeo je nekoliko vojnih pothvata u Panoniji i Germaniji. Nakon poraza u Teutoburškoj šumi 9. g.n.e. nije vodio više nikakvih ratova. Umro je 14. godine n.e.

Ustrojstvo rimske države za vrijeme cara Augusta

Dolaskom na vlast 31. pr.n.e. zatekao je August stari republikanski pravni poredak ozbiljno uzdrman dugotrajnim građanskim ratovima. U takvim uvjetima trebalo ga je iz temelja obnoviti. Uvidjevši da bi otvorenim nametanjem svoje apsolutne vlasti, odnosno obnavljanjem monarhije, okrenuo protiv sebe još uvijek snažnu aristokraciju, nastojao je August naći neko kompromisno rješenje. U tome je i uspio, jer je formalno obnovio republiku sa svim institucijama i magistraturama. Tako je senat formalno opet postao središte i najviša vlast države i predstavljao je kontinuitet rimske vlasti. Osim toga obnovljena je i narodna skupština, no nakon nekog vremena izgubila je na svojoj važnosti, jer su njene najbitnije ovlasti prenijete uskoro na senat. Ostale institucije i magistrature imale su ista ovlaštenja kao i u doba republike.

Dakako, ni August se nije htio odreći svoje velike moći koja mu je davala presudnu ulogu u državi. Zato je on i svojim rukama koncentrirao velik broj magistratura i ovlaštenja koja su mu omogućavala da vodi glavnu riječ u državi. Uza sve to nosio je i naziv princepsa – prvog i najotmjenijeg među aristokratima. Prema tome naziva se njegova vladavina principat. Iako je imao golemu moć u svojim rukama kojom je mogao nadzirati državu, bio je svjestan toga da je najbolja garancija vlastita vojska. Stoga se proglasio namjesnikom provincija u kojima su bile utaborene oružane snage. Time je postao vrhovni zapovjednik vojske. Osim toga mogao je u senatu podnositi više prijedloga odjednom, mogao je objavljivati rat, a i podnosio je prijedloge za najvažnije magistrature – konzule i prefekte. Time je popunio upravu države sebi odanim ljudima koji će raditi prema njegovu interesu. Osim toga uzeo je i tribunsku čast da bi mogao neposredno utjecati na zbivanja u samom Rimu. Tribunska čast mu je osim toga omogućavala sazivanje senata, podnošenje zakonskih prijedloga, te pravo veta na odluke.

Sve te časti držao je August doživotno, što je bilo u suprotnosti sa starim republikanskim zakonima. To je dovelo do toga da je sva vlast bila koncentrirana u rukama jednog čovjeka i da je on bio praktički neograničen vladar, odnosno njegova vlast nije se gotovo ni po čemu razlikovala od vlasti nekog monarha tog vremena. Ipak, on je uvijek istupao samo kao princeps – najotmjeniji i najutjecajniji među aristokratima.

Kako nastaje djelo »Res gestae divi Augusti« ili »Monumentum Ancyranum«

Osim po svojoj političkoj ulozi poznat je August i kao poticatelj književnosti i umjetnosti, te su u njegovo vrijeme nastala najveća i najbolja djela rimske književnosti. Želeći dati i osobni doprinos tome, te istovremeno predosjećajući skori kraj, hoteći istaknuti svoju ličnost i svoju vladavinu napisao je August svojevrstne memoare, djelo *Res gestae divi Augusti*, koje je bilo prepisivano po svim krajevima Carstva i isticano na javnim

mjestima veličajući moći mudrost princepsa i njegova vladanja. Najcjelovitije se sačuvao taj tekst u turskom gradu Ankari, te se zato često naziva i *Monumentum Ancyranum*.

Danas taj spomenik ima posebnu vrijednost, budući da je u njemu kao u nekom katalogu dan pregled grada Rima i njegovih građevina. Osim toga, za velik broj zgrada dana je približna lokacija, što je umnogome pomoglo kasnijim iskopavanjima. Pored toga u *Monumentu* nam se otkriva i život grada u 1. stoljeću n.e. Zbog tih činjenica *Monumentum Ancyranum* nezaobilazno je djelo kod svakog izučavanja Rima u 1. stoljeću n.e.

III MONUMENTUM ANCYRANUM

Postanak, sadržaj, gdje se nalazi, gdje je nađen

Pretpostavlja se da je August napisao svoje djelo *Res gestae divi Augusti* negdje potkraj života, svakako poslije 5. g.n.e. Iz nekih kronika znalo se da je taj tekst, urezan na dva stupa, bio postavljen ispred Augustova mauzoleja. Kasnijim iskopavanjima to je potvrđeno pronalaskom nekih sitnih ulomaka nedovoljnih za rekonstrukciju teksta.

No, tekst je, osim u Rimu, bio prepisivan u mnogim gradovima širom Carstva i postavljen na javnim mjestima. Osobito je to bilo rašireno na istoku Carstva, gdje je August bio čašćen kao božanstvo. Zahvaljujući tome na više mjesta pronađeni su ostaci tog zapisa. Svakako najznatniji pronađen je u turskom gradu Ankari 155. godine za vrijeme posjeta poslanstva rimsko-njemačkog cara i hrvatskog i ugarskog kralja Ferdinanda I. sultanu Sulejmanu Veličanstvenom. Zanimljivo je da je u tom otkrivanju sudjelovao i hrvatski humanist Antun Vrančić.

Zapis se nalazio na antičkom hramu posvećenom božici Romi i Augustu. Osim toga spomenik je otkriven u izvrsnom stanju i omogućio je rekonstrukciju cijelog teksta. Zbog važnosti toga nalaza danas se često i cijelo djelo naziva po gradu Ankari *Monumentum Ancyranum*. Tokom stoljeća bio je zapis čuvan u Hadži-Bajram mošeji u Ankari, a danas se nalazi u muzeju nadomak te džamije.

Ostaci natpisa otkriveni su i 1821. u Apoloniji u Pisidiji, te u Antiohiji. Treba napomenuti da je tekst bio zapisan istodobno na latinskom originalu i u grčkom prijevodu, te su na više mjesta otkriveni ostaci samo grčkog prijevoda. Nije nam nažalost poznato tko je bio prevodilac teksta, iako postoji svjedočanstvo da je Polibije oslobođenik i sekretar Augustov to pripisao sbi.

Monumentum u 35 poglavlja opisuje život i vladavinu cara Augusta veličajući njegovu osobu i vladavinu.

U nekoliko poglavlja — 11, 12, 13. djelomično, te u cijelom 19, 20. i 21. te fr. 2. prikazana je građevinska djelatnost Augustova u gradu Rimu.

11. Senat je za moj povratak posvetio žrtvenik Fortune Reducis ispred hramova Časti (*Honor*) i Vrline (*Virtus*) kod Kapenskih vrata, kod kojega (žrtvenika) je senat zapovijedio da svećenici i djevice vestalke običavaju slaviti svetu godišnjicu u onaj dan kad sam se za konzulovanja Kvinta Lukrecija i Marka Vinicija vratio u Rim iz Sirije, i taj je dan senat nazvao po našem imenu Augustalija.

12. [...] Kad sam se vratio iz Hispanije i Galije, obavivši uspješno pothvate u onim provincijama, za konzulovanja Tiberija Nerona i Publija Kvintilija senat je za moj povratak odredio da se posveti *Ara pacis* na Martovu polju i zapovijedio da u njoj (*Ara pacis*) magistrati i svećenici i djevice vestalke običavaju slaviti svetu godišnjicu.

13. Hram Jana Kvirinskoga, za koji su naši preci htjeli da je zatvoren, kada je po cijelom Carstvu naroda rimskoga na kopnu i moru mir postignut pobjedama, po predaji je bio zatvoren svega dvaput od osnutka grada do moga rođenja; za moga principata triput je senat odredio da ga valja zatvoriti.

[...]

19. Sagradio sam Kuriju i Halkidiku koja je onaj susjedna i hram Apolona na Palatinu s trijemovima, hram božanskog Julija, Luperkal, trijem kod Flaminijskog cirkusa, za koji sam dopustio da se nazove po imenu onoga koji je prijašnji Oktavijev trijem sagradio, na istom tom uzglavnicu kod Cirkusa maksima, hramove na Kapitolu Jupitera Feretrijskoga i Jupitera Tonantskoga (Gromovnika), hram Kvirina, hramove Minerve i Junone Krajice i Jupitera Oslobodioca na Aventinu, hram Lara na vrhu Svete ulice, hram bogova Penata na Veliji, hram Mladosti i hram Velike Majke na Palatinu.

20. Kapitolij i Pompejevo kazalište sam obnovio, jedan i drugi velikim troškom bez ijednog spomena svog imena. Vodovode rasklimane starinom obnovio sam na mnogim mjestima, i vodovod koji se zove Marcijev podvostručio sam novim izvorom puštenim u njegov tok. Julijev forum i baziliku, koja bijaše između hrama Kastora i hrama Saturna, djela poduzeta i obavljena od moga oca, dovršio sam i istu baziliku uništenu u požaru pod imenom svojih sinova započeo sam, povećavši joj površinu, pri čemu sam naredio da u slučaju da je ja za života ne mogu dovršiti bude dovršena za mojih nasljednika. Kada sam po šesti put bio konzul, s dozvolom, senata obnovio sam osamdeset i dva hrama bogova u gradu, i pri tome nije izostaljen ni jedan koji je u to vrijeme trebao obnovu. Kad sam bio po sedmi put konzul, obnovio sam Flaminijski put od Rima do Arimina i sve mostove osim Mulvijskoga i Minucijskoga.

21. Na vlastitu zemljištu izgradio sam hram Marsa Ultora i Augustov forum od ratnog plijena. Kazalište kod Apolonova hrama izgradio sam na zemljištu velikim dijelom kupljenom od običnih građana pod imenom M. Marcela svog zeta. Darove iz ratnog plijena posvetio sam na Kapitolu u hramu božanskog Julija, u hramu Apolona, u hramu Veste i u hramu Marsa Ultora, koji (ratni plijen) je iznosio oko milijun sestercija.

fr. 2. Od novih djela učinio je hram Marsa, Jupitera Tonantskoga i Feretrijskog, Apolona, božanskog Julija, Jupitera Kvirinskog, Minerve, Junone Krajice, Jupitera Oslobodioca, Lara, bogova Penata, Mladosti, Velike Majke, Luperkal, uzglavnicu kod Cirkusa, kuriju s Halkidikom, Augustov forum, Julijevu baziliku, Marcelovo kazalište, Oktavijev trijem, gaj Cezarâ preko Tibera.

IV RIM AUGUSTOVA DOBA

Veličina grada u Augustovo vrijeme

Službeno grad se prostirao na području 14 okruga ustanovljenih 8. pr.n.e. 13 okruga nalazilo se s desne strane Tibera, a jedan – Transtiberim – s lijeve strane. To područje obuhvaćalo je otprilike 1200 hektara.

Tolika je površina područja unutar kasnije podignutih Aurelijanovih zidina, koje su približno odgovarale granicama Augustovih okruga. To je bilo područje koje se zvalo *urbs Roma* i činilo je Rim u užem smislu. No, bilo bi pogrešno ograničiti Rim na tako malen prostor. Naime, granice urbsa bile su svojevoljno povučene, i već u Augustovo vrijeme građevine pojedinih rubnih okruga poprilično su prelazile te granice, te su – na primjer – neke zgrade bile odmaknute od granica urbsa (okruga) i za cijeli kilometar, a da su još uvijek, nastavljajući se na kompaktno sagrađene četvrti, činile pojedine okruge. U upravnoj praksi takvi dijelovi grada također su se uzimali za dijelove pojedinih okruga i urbsa, a stanovništvo je imalo ista prava kao i oni iz središta grada, te se nazivalo rimskim plebsom. Na to su se nastavljale dalje mnogobrojne četvrti i slobodno zemljište koje je završavalo na granicama okolnih gradova. To područje imalo je velik broj stanovnika i zvalo se *Ager Romanus*. Njega je uglavnom naseljavala sirotinja, te ga možemo usporediti s predgrađima današnjih gradova trećeg svijeta. U sklop takvih četvrti ušla su i prijašnja sela, pa je tako to područje i po stanovništvu i po arhitekturi bilo vrlo šaroliko. *Ager Romanus* je činio elipsu od oko 57 km ili oko 23.000 hektara bez površine urbsa. Dakle, površina cijelog grada iznosila je oko 25.000 hektara.

Ako sve te podatke usporedimo s podacima iz prijašnjih stoljeća, možemo zaključiti da je u drugoj polovici prvog stoljeća Rim doživio upravo fantastičan razvoj. To je, naravno, u skladu s političkim događajima uslijed kojih je Rim postao najvažniji grad i središte antičkog svijeta.

Broj stanovnika u Rimu za vrijeme cara Augusta

Vrlo je velik problem odrediti broj stanovnika u Rimu tog vremena zbog toga što se mnogi podaci kojima raspoložemo i procjene međusobno znatno razlikuju. Djelomice je to zato što je velik dio podataka nastao u kasnijim stoljećima kada se više nije mogla utvrditi potpuna istina. Tek danas, nakon opsežnih istraživanja, to se može preciznije utvrditi. Kao što je već prije navedeno, došlo je u drugoj polovici 1. stoljeća pr.n.e. do pritjecanje velike mase ljudi u Rim, što je nesumnjivo dovelo do naglog povećanja stanovništva. Najveći broj procjena slaže se u tome da je Rim imao u to vrijeme oko milijun stanovnika. Najvjerojatnija vijest koja nas upućuje na to došla je do nas od samog cara Augusta, odnosno njegova djela *Res gestae divi Augusti*. Naime, on na jednom mjestu kaže da je kad je 5. godine pr.n.e. imenovan za konzula 12. put i tribuna 22. put, dao svakome od 320.000 građana po 60 denara. Taj broj odnosio se, u skladu s rimskim tradicijama i zakonima, samo na odrasle muškarce. Ukoliko se za prosječan broj članova rimske obitelji uzme broj 3, dobiva se broj od oko 960.000 do milijun stanovnika. No to nije sve, jer se tome mora pridodati velik broj robova, vojnika i stranaca koji su stalno boravili u gradu. Njihov broj nije nam poznat, no sa priličnom sigurnošću možemo tvrditi da sveukupni broj nije bio manji od 1.200.000 stanovnika. Time je Rim bio najveći grad tadašnjeg svijeta i svojom je veličinom daleko nadilazio neke glasovite gradove smještene na istoku Carstva.

Građevine u Rimu

Kada se govori o građevinama u gradu, nužno je napraviti podjelu na nekoliko vrsta građevina koje se javljaju. U prvom redu to su javne zgrade i hramovi te druga sakralna mjesta koja nam najprije dolaze pred oči kad pokušavamo sebi predstaviti stari Rim. Naime svojom monumentalnošću i sjajem te građevine, uvijek sagrađene na najistaknutijim mjestima, zasjenile su sve ostale u gradu. Građene od trajnijih i vrlo kvalitetnih materijala one su se uspjele, unatoč teškim oštećenjima, bolje sačuvati i kroz duga stoljeća su utjecale na mišljenje ljudi o izgledu grada.

Druga vrsta građevina su kuće za stanovanje. Prema nekim vijestima tih je bilo oko 50.000. Naravno, građevine s tom funkcijom treba podijeliti na dvije grupe, a to su *domus* i *insulae*.

Domus je bila rimska obiteljska kuća, te je vjerojatno do početka 4. i 3. stoljeća pr.n.e. predstavljala osnovni oblik stanovanja prosječne obitelji. *Domus* je bio građen po točno određenim pravilima i sastojao se od nekoliko prostorija. Osim toga bio je *domus* potpuno zatvoren prema ulici. Njegov uobičajeni raspored zgledao je ovako. Od ulaznih vrata do atrija, koji je predstajao središnje mjesto u kući, vodio je hodnik (*vestibulum*). Na krovu atrija bio je velik otvor kroz koji je svjetlo ulazilo u kuću. Ispod njega nalazi se bazen (*impluvium*) u koji se slijevala kišnica. U atriju se odvijao život stanovnika *domusa* i njihovih robova i gostiju. Tu su se osim toga nalazili i oltari *Larima* i *Penatima* te kućno ognjište. Oko atrija nalazile su se spavaonice, ostave, kuhinja i druge prostorije. Na drugoj strani atrija, nasuprot vestibula, nalazio se *tablinum* koji je služio kao blagovaonica.

Osim toga *domus* je imao i svoj vrt (*peristylum*) koji je bio okružen trijemom sa stupovima. U početku su *domusi* bili skromnije građevine, no u vrijeme cara Augusta oni su postali uglavnom kuće bogataša i bili su vrlo raskošni.

Siromašno gradsko stanovništvo živjelo je u to vrijeme uglavnom u velikim najamnim zgradama – *insulama*. *Insule* su nastale u 4. stoljeću p.n.e. iz potrebe da se što veći broj stanovnika smjesti iza tadašnjih gradskih zidina.

Sastojale su se u početku od nekoliko stanova (*cenacula*), potpuno odvojenih jedni od drugih, a njihove prostorije nisu imale unaprijed određenu funkciju.

Može se uočiti velika sličnost između *insula* i današnjih velikih stambenih zgrada u novijim dijelovima gradova Evrope. Za razliku od *domusa*, njihovi prozori bili su okrenuti prema ulici. *Insule* su tokom vremena dobivale sve veći broj stanova i katova, te je njihova visina znatno porasla. Izgleda da se taj rast odvijao vrlo brzo i nekontrolirano kad je August osjetio potrebu da ograniči visinu na 20 metara, što znači da je prosječna kuća mogla imati 6 do 9 katova, ovisno o visini pojedinih katova. *Insule* su bile građene u najvećoj mjeri od opeka i drugih slabijih materijala, često vrlo nesolidno, tako da su se te zgrade nerijetko rušile same od sebe. To je bio vrlo velik problem, jer su *insule* u broju stambenih zgrada činile daleko najveći postotak. Naime od oko 48.000 stambenih zgrada *domusa* je bilo svega oko 2.000, što znači da je postotak *insula* bio veći od 90. Osim toga, zbog lošeg materijala često su stradavale od požara i u najvećem broju život u njima bio je vrlo skroman.

V AUGUSTOVA GRAĐEVINSKA DJELATNOST PREMA MONUMENTU

Da bi se dao cjelovitiji prikaz, potrebno je prikazati najvažnije građevine spomenute u *Monumentu*.

01. Forum Julija Cezara

Iako je taj forum izgrađen negdje na početku Augustove vladavine, njegove početke treba tražiti znatno prije. Naime, već Cezar je odlučio sagraditi taj forum i u tu svrhu kupio je zemljište za 60 milijuna (sestercija). Ta ideja nije bila realizirana sve do Augustova dolaska na vlast.

U skladu s Augustovom politikom forum je bio konstruiran u grandioznim omjerima. U vrijeme cara Trajana bio je nešto smanjen.

Forum je bio smješten na sedlu koje spaja Kapitol i Kvirinal. To sedlo je tom prilikom izravnato. U središtu trga nalazo se Venerin hram započet već za Cezarova života i posvećen (no dovršen uz znatne izmjene) tek za Augusta. 113. godine bio je taj hram opet pregrađivan.

Na zapadu trg je završavao zgradom *Basilica Argentaria*. Prostor koji je forum zauzima bio je otprilike 160 x 75 m; radilo se dakle o izduženom pravokutniku okruženom sa tri strane trijemom s dvostrukim redom stupova.

S jugoistočne strane nalazio se glavni ulaz. U središtu je bio postaljen Cezarov konjanički kip, no on se nije sačuvao.

Kako je već navedeno, nalazio se u dnu trga Venerin hram. Ispred njega bile su postavljene dvije male fontane. U hram se ulazilo pomoću 2 stepenice na cementnom podiju, prvobitno obloženom mramorom. Hram je imao 8 stupova sprijeda i po 9 sa svake strane, dok je stražnja strana bila »slijepa«. Prema tome, taj hram bio je peripter izgrađen u korintskome stilu, kao što se može vidjeti po ostacima. Inače je hram bio vrlo bogato ukrašen. Cjela hrama završavala je apsidom u kojoj je bila smještena statua Venere, pramaćke Julijevaca. Sam forum s hramom i ostalim dijelovima imao je veliku političku i propagandnu funkciju. Naime, on je veličao s jedne strane Cezara i uzvisivao ga gotovo do božanstva, a s druge strane i cijeli julijanski rod, čiji su pripadnici bili Cezar i August.

02. Augustov forum

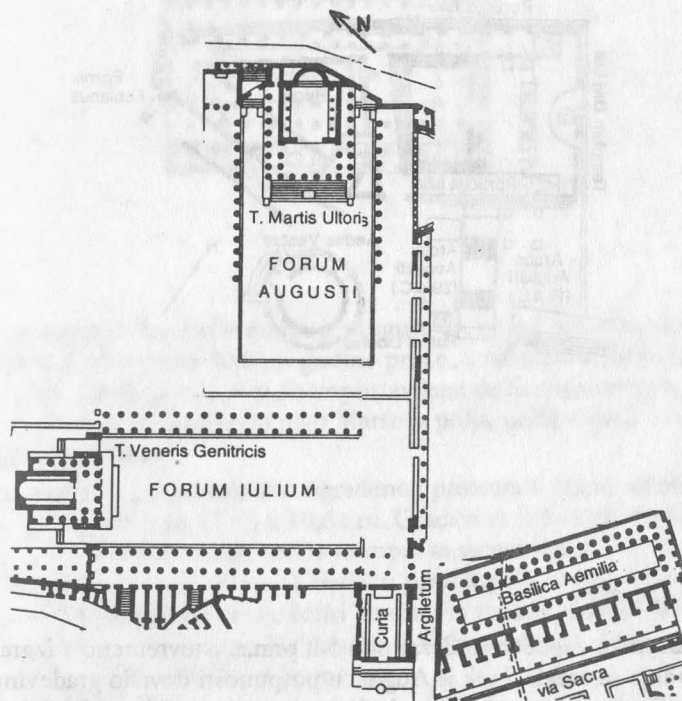
Izgraditi ovaj forum odlučio je August prije bitke kod Filipa 42. pr.n.e. Teren za trg otkupljen je od privatnika, no nije bio dimenzija kakve je August prvotno zamislio. Zanimljivo je da je forum građen vrlo dugo, naime oko 40 godina, te se i sam car šalio na račun sporosti graditelja. Kao i mnoge druge građevine, i ovaj forum je imao funkciju veličanja cara i njegovih djela. Trg je nakon Augusta nekoliko puta popravljan, no nikad se nije radilo o većim zahvatima koji bi bitnije izmijenili plan građenja.

Ulazni dio žalost nije iskopan, te ne znamo njegov izgled. Na stražnjem dijelu nalazi se monumentalni kameni zid visok oko 30 m koji je odvajao građevinu od Subure. Tu su se nalazila 2 slavoluka u blizini Marsova hrama.

Prvobitne dimenzije građevine bile su 125 x 118 m. Na stranama su se nalazili trijemovi bogato ukrašeni raznim likovnim prikazima i skulpturama. Od svega toga sačuvalo se mnoštvo fragmenata. Središnji dio trga zauzimao je hram Marsa Ultora. Bio je sličan

onom na Cezarovu forumu, no u znatno većim dimenzijama. Cela hrama bila je okružena sa svake strane sa 7 polustupova između kojih su se nalazili prostori za kipove. Hram je inače imao sa svake strane po 8 mramornih stupova s korintskim kapitelima, visokih 15 metara. U dnu cele nalazila se apsida u kojoj su bili postavljeni kipovi Marsa, Venere i, po svoj prilici, božanskog Julija.

U hram se ulazilo preko velike cementne stepenice na kojoj se nalazio oltar u sredini i dvije fontane na rubovima. Zabat hrama također je bio bogato izeden. Na sreću sačuvan je jedan reljef koji prikazuje hram i pomoću njega možemo predočiti sebi njegov pravi oblik. Izgradivši forum, htio je August od njega učiniti središte gradskog života.

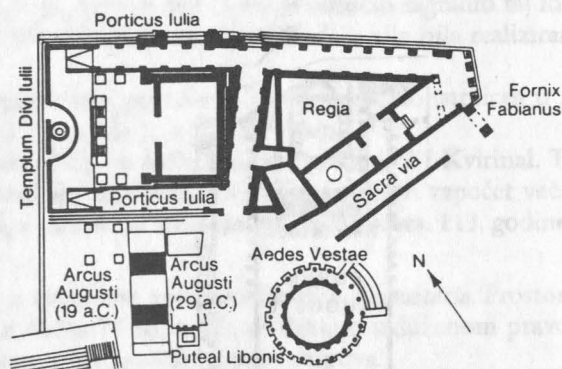
03. Hram božanskog Julija

Nakon ubojstva bilo je Cezarovo tijelo kremirano u susjedstvu Regije na Forumu. Na tom mjestu izgrađen je spomenik Cezaru u obliku mramornog stupa s natpisom: »*Parenti patriae*«.

Nekoliko godina nakon toga po Augustovoj naredbi uklonjen je spomenik i izgrađen na istom mjestu monumentalni hram posvećen Cezaru kojeg su počeli štovati kao boga. Hram je bio posvećen 18. 08. 29. pr. n. e. Nalazio se na istočnoj strani Foruma. Nažalost, u XV. stoljeću bio je hram teško opljačkan i svi vredniji dijelovi su uglavnom odnijeti. U najvećoj mjeri zgrada je bila sagrađena od kamenih blokova.

Prednji dio bio je polukružan, i u sredini tog polukruga vjerojatno se nalazio oltar s Cezarovim posmrtnim ostacima. U kasnijim stoljećima taj dio hrama bio je zatvoren ravnim zidom. Na tom podiju, koji je služio i kao sudska govornica, bili su pričvršćeni kljunovi Antonijeve i Kleopatrina brodovlja zarobljenog u bitki kod Akcija.

Po svoj prilici hram je bio izgrađen u korintskom stilu. Sastojao se od cele i predvorja koje je bilo odijeljeno od vanjskog prostora sa 6 stupova s prednje strane i sa 2 s bočnih strana. Unutar cele nalazio se Cezarov kip. Cijela zgrada bila je s vanjske strane okružena trijemom.

04. Basilica Iulia

Gradnju bazilike započeo je Cezar oko 54. pr.n.e. istovremeno s izgradnjom Cezarova hrama. Gradnja se oteгла, i tek je August u potpunosti dovršio građevinu. 12. pr.n.e. izgorjela je u velikom požaru, no ubrzo je obnovljena i posvećena dvojici adoptiranih Augustovih sinova, Gaju i Luciju. 283. ponovo je izgorjela u požaru, ali ju je kasnije rekonstruirao Dioklecijan prema prvobitnom planu. Za vrijeme renesanse teško je opljačkana zajedno s ostalim zgradama na Forumu i od originalne građevine ostalo je vrlo malo elemenata.

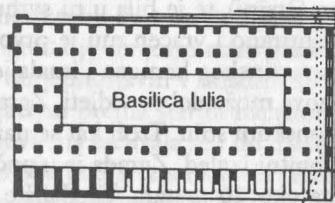
Bazilika je bila smještena između hramova Saturna i Kastora, na mjestu gdje su se prije nalazile bazilika Tiberija Sempronija, oca Tiberija i Gaja Grakha, sagrađena 170. pr.n.e., i privatna kuća Scipiona Afričkog.

Basilica Iulia bila je 101 m duga i 49 m široka. na osnovi opsežnih istraživanja može se rekonstruirati približan izgled. Zgrada je bila peterobrodna. Središnji brod bio je dimenzija 82 x 18 m i u njemu je bilo sjedište suda. Taj prostor mogao se istovremeno koristiti za 4 parnice. U takvim prilikama odvojio se prostor platnenim i drvenim pregradama. Okruživala su ga 2 pokrajna broda sa sve 4 strane. U njima je bilo sastajalište ljudi, i tu su se obavljali važni poslovi, razgovori i provodilo vrijeme u raznim igrama koje su bile urezane na podovima. Istu funkciju imale su i galerije koje su se nalazile iznad bočnih

brodova. Točna visina građevine nije poznata. Jedino znamo da su bočni brodovi imali 2 kata, a središnji brod kat više koji je bio otvoren mnogobrojnim prozorima kroz koje je svjetlo prodiralo u taj prostor. Na prednjem dijelu građevine, koji se otvarao prema forumu, nalazile su se 2 skulpture grčkih kipara Polikleta i Timarha. Zanimljivo je spomenuti da su to bila originalna djela a ne kopije. U okolici zgrade i susjednog foruma nalazili su se dućani i gostionice koje su bile povezane s bazlikom.

Kako je bila teško oštećena i opljačkana, od cijele zgrade ostao je samo podij i dio stepeništa. U prošlom stoljeću rekonstruirani su u cigli neki pilastri.

SACRA VIA

05. Ara Pacis

Odluku da se sagradi *Ara Pacis* donio je August 13. pr.n.e. Gradnja je bila dovršena za 4 godine i zgrada je posvećena 30.01.9. godine pr.n.e., a nalazila se kraj ulice *Via Flaminia* na Marsovu polju. sprva je bila *Ara Pacis* postavljena dužim stranama u smjeru istok-zapad. Kako se u II. stoljeću podignuo nivo Marsova polja, podignuta je i Ara te učvršćena prema tlu ciglenim zidom.

Građevina se sastojala od pravokutno ograđenog prostora u čijem središtu se nalazio oltar. Dimenzije pravokutnika su 11,65 x 10,62 m. Građevina je bila postavljena na kameonom podiju do kojeg je s jedne strane vodila »rampa« sa stepenicama. Na dužim stranama bila su dvojna velika vrata široka 3,60 m. U središtu pravokutnika bio je oltar, uzdignut na tri stepenice koje su ga okruživale sa sve četiri strane. Na zapadnoj strani nalazi se još pet stepenica koje su dozvoljavale svećeniku pristup do blagavaonice oltara, mjesta gdje se obavljao obred odnosno prinostila žrtva bogovima.

Zidovi »pravokutnika« vrlo su bogato skulpturalno ukrašeni mnogobrojnim reljefima. Cijelom dužinom su svi reljefi podijeljeni u dva nivoa. Unutrašnja strana također je podijeljena na 2 nivoa koji odgovaraju vanjskoj strani. Niži se sastoji od niza reljefnih prizmatičnih traka, dok je gornji sastavljen od niza gerandija.

Oltar se također isticao svojim bogatstvom. Podloga je bila ukrašena ženskim likovima. Na oltaru je bio isklesan reljef koji je prikazivao prinošenje žrtve.

Motivi koje nalazimo na žrtveniku predstavljaju sintezu elemenata različita porijekla. Zanimljivo je pripomenuti da je cijeli objekt iskopan u nekoliko navrata kroz vrlo dugo vremensko razdoblje. Prvi put iskopani su neki dijelovi 1568. godine ispod sadašnje palače Almagia. Nakon toga tek 1859. otkriven je jedan reljef. U to vrijeme nije se još znalo o kojoj građevini je riječ. To je utvrđeno tek 1879. godine. Prva sustavna iskopavanja krenula su 1903. godine. Tim istraživanjima otkriven je velik dio elemenata koji su omogućili rekonstrukciju. Napokon 1937 – 1938. poduzeta su završna iskopavanja, te je naposljetku žrtvenik gotovo u potpunosti rekonstruiran. Nakon toga postavljen je u posebni paviljon kraj Augustova mauzoleja i svečano otvoren 23.09.1938. godine.

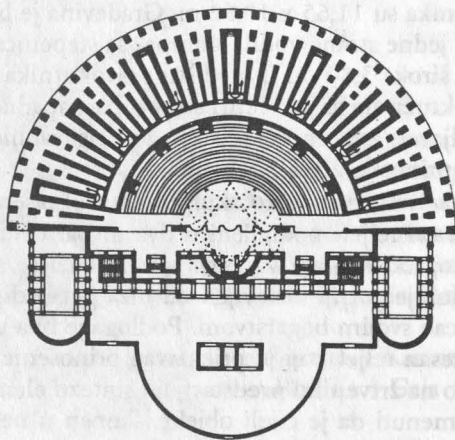
06. Marcelovo kazalište

U blizini Flaminijuskog cirkusa nalazilo se ovo kazalište čija gradnja je bila započeta za Cezara, a završena za Augusta. Kazalište je zauzimalo prostor na kružnoj strani cirkusa, u blizini Apolonova hrama, čiji ostaci se vide i danas. Kazalište je već 17. pr.n.e. bilo korišteno za predstave, no posvećeno je tek 13. ili 11. pr.n.e. Na mjestu kazališta i ispred Apolonova hrama u doba republike su bila povremeno podizanja drvena kazališta. Novosagrađeni teatar bio je posvećen Augustovu nećaku Marcelu.

U kasnijim stoljećima zgrada nije doživjela znatnijih promjena. Za sada znamo samo za rekonstrukciju koju je poduzeo Vespazijan. U srednjem vijeku zgrada je služila kao palača nekih rimskih obitelji (npr. Orsini), te je bila u tu svrhu više puta pregrađivana. Od 1926. do 1932. kazalište je restaurirano i vraćen mu je prvobitni izgled.

Vanjska fasada bila je od travertinskog kamena i imala je 41 arkadu s 42 pilastra. Velik dio toga danas se poslije obnove može dobro vidjeti. Zgrada je imala 3 kata. Prvi je bio izgrađen u dorskom, a drugi u jonskom stilu. Treći kat se nažalost vrlo slabo sačuvao, te se ne zna u potpunosti njegov prvobitni izgled. Zgrada je u početku bila visoka oko 32 metra, dok je današnja njena visina oko 20 metara. Gledalište je imalo promjer 129,8 m i moglo je primiti od 15.000 do 20.000 gledalaca. Orhestra je imala promjer od oko 37 m. Nažalost, orhestra i scena su gotovo potpuno iščezle, te ih je vrlo teško rekonstruirati. Iza scene nalazila se eksedra u čijem središtu su se nalazila 2 mala hrama.

Inače se kod ovog objekta nailazi na veliku raznolikost materijala. Naime svodovi građevine bili su svi od cementa. Deambulatorij je bio napravljen od sedrenih blokova, a neki dijelovi od cigle. Na nekim mjestima u kazalištu otkriveni su ostaci gipsanih ukrasa. Osim toga prilikom iskopavanja nađene su mnogobrojne teatarske maske od mramora.

MARCELOVO KAZALIŠTE

07. *Ara fortunae reducis*

Taj žrtvenik bio je sagrađen nakon Augustova povratka sa istoka 19. pr.n.e. i posvećen 15.12.19. pr.n.e., na dan povratka u Rim. Kao što i ime kaže, hram je bio posvećen povratku. Nažalost, do danas se izgubila točna lokacija žrtvenika te ne znamo ništa bliže o njegovu izgledu. Znamo samo da se nalazio kod Kapenskih vrata kroz koja je vodila *Via Appia*.

08. *Curia Iulia i Chalcidicum*

Gradnja ove zgrade bila je započeta još za Cezara, no završio ju je tek August 29. pr.n.e. Smještena je na sjevernom rubu Foruma, a služila je kao vijećnica i mjesto zasjedanja senata. Ta građevina podignuta je umjesto stare građevine *Curia Hostilia*. Tlocrt, a i sama izvedba građevine, vrlo su jednostavni i skladni. 283. godine izgorjela je u požaru, no ubrzo ju je obnovio Dioklecijan prema starim nacrtima tako da je osvanula ponovo u prvobitnom obliku. Tako obnovljena sačuvala se i do danas gotovo u potpunosti.

Uz Kuriju je istovremeno bila podignuta i kapela Atene Halkidanke ili *Chalcidicum*. Latinski je naziv za tu kapelu još *Atrium Minervae*. Kapela i *Curia* bile su međusobno povezane dvojim vratima. Nažalost, danas se ta građevina ne može rekonstruirati zbog teških oštećenja koja su je gotovo u potpunosti uništila.

09. *Luperkal*

To je bilo svetište pastirskog božanstva Luperkala, a nalazilo se na južnom obronku Palatina u jednoj pećini. Prema predaji to je bilo mjesto gdje je vučica dojila Romula i Rema. U grčkom prijevodu *Monument* to mjesto je navedeno kao svetište Pana. Nažalost, danas se ne zna gdje se nalazilo to svetište te se ni u kojem slučaju ne može raspravljati o njegovu obliku.

10. *Oktavijev trijem*

Ovaj trijem sagrađio je prvotno Gaj Oktavije, pobjednik nad Perzejevom flotom 168. pr.n.e. 33. pr.n.e. stradao je taj trijem u požaru, no ubrzo ga je obnovio August pod starim nazivom. Trijem se nalazio kod Flaminijevog cirkusa, no nažalost zbog teških oštećenja nije nam poznat njegov izgled.

11. *Hram matris magna*

Taj hram nalazi se na Kapitolu i u njemu su čuvane sibilinske knjige. Kult *Matris Magnae* može se izjednačiti s frigijskim kultom Kibebe koji je u Rim došao za 2. punskog rata. Tome u čast izgrađen je i ovaj hram. 3. godine n.e. izgorio je, no ubrzo ga je August obnovio. Do danas se sačuvalo vrlo malo ostataka koji nam ne omogućavaju bolji uvid u izgled hrama.

12. *Hram Jupitera kapitolijevoga*

U tekstu *Monumenta* taj hram nazvan je jednostavno *Capitolium*. Ta građevina započeta je već za kraljevstva, a posvećena 509. pr.n.e. 69. pr.n.e. uništena je u požaru, nakon čega ju je Kv. Lutacije Katul obnovio. Izgleda da je do Augustove vladavine bio taj hram u nekoliko navrata oštećen, kad je princeps osjetio potrebu za obnovom zgrade. Nažalost, do danas su sačuvani samo neznatni ostaci.

13. Pompejevo kazalište

To kazalište sagrađeno 55. pr.n.e. bilo je prvo kameno kazalište u Rimu. Građevina je bila velikih dimenzija, a na vrhu se nalazio hram Venere (*Venus victrix*). Nalazila se ta građevina na Marsovu polju, gdje se još danas može zamijetiti njen položaj prema kružnom rasporedu kuća. Nažalost, zbog uklopljenosti u suvremene građevine do danas je poznato vrlo malo elemenata prvobitnog kazališta, te je njegov vanjskih izgled u potpunosti nepoznat.

SUMMARIUM

MARIO JAREB

URBS ROMA TEMPORIBUS DIVI AUGUSTI

Pervulgatissimum est illud Augusti quod apud Suetonium legimus se urbem Romam latericiam accepisse, marmoream reliquisse. Quam iactationem haud absurdum est cum iis, quae ipse in *Rebus gestis* de urbe ornanda dicit, conferre propiusque inspicere quae memoratu digna existimet, quo ordine singula aedificia enumeret quibusve verbis magnitudinem suscepti laboris describat. Quod si diligenter feceris, videbis Augustum haud aliter agere quam quod celebrium locorum monstratores solent, qui hospitibus ea tantummodo ostendunt quae ipiis visenda apparent.